

ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

У правовій науці питання щодо поняття «відповідальність за правопорушення у сфері корпоративних відносин» чи «корпоративна відповідальність» є відносно новим. Це питання привертає увагу, його розглядали деякі вчені: О. Р. Кібенко, В. М. Кравчук, Н. В. Козлова, Я. М. Шевченко, Б. В. Шуба та інші. Однак проблеми відповідальності за порушення у сфері корпоративних правовідносин є недостатньо вивченими. Незважаючи на широке вживання категорії «відповідальність за правопорушення у сфері корпоративних відносин» в різних галузях права, розроблення концепцій, які визначають її суть та зміст, загальноприйнятого визначення цієї категорії до цього часу не існує, тому вважаємо за доцільне приділити увагу цьому питанню.

Ще в XIX ст. І. Т. Тарасов зробив висновок, що «только правильно выработанная система ответственности самой акционерной компанией и ее органов может оградить акционеров и третьих лиц от тех нарушений, которые являются почти неизбежными не только вследствие явных злоупотреблений, но и вследствие невозможности определить законом, уставами и инструкциями со всей полнотой и точностью границы компетенции каждого органа» [1, 536].

А. Е. Молотников зазначає, що правове регулювання деяких аспектів акціонерних відносин, яке існує в умовах сьогодення, не можна визнати задовільним. Зокрема, мова йде про інститут відповідальності в акціонерному товаристві [2, 111].

Погоджуючись з необхідністю вивчення питання відповідальності акціонерних товариств, на наш погляд, слід розглядати дану проблему відносно до всіх організаційно-правових форм, а саме відповідальності за правопорушення у сфері корпоративних відносин.

Слід погодитись з думкою В. М. Кравчука, який вважає, що корпоративній відповідальності притаманні ті ж ознаки, що і юридичній відповідальності в цілому з певними особливостями: підставою корпоративної відповідальності є порушення норм права, які можуть бути встановлені як в загальних, так і в корпоративних правових актах; корпоративна відповідальність полягає в позбавленні правопорушника певного права або покладенні на нього додаткового обов'язку; корпоративна відповідальність може бути застосована лише у встановленому в корпоративних або загальних правових актах процесуальному (процедурному) порядку; притягнення до корпоративної відповідальності пов'язане із застосуванням корпоративного примусу [3, 317].

Метою цієї статті є виявлення суті, ознак та особливостей відповідальності за правопорушення у сфері корпоративних відносин. Для досягнення цього завдання необхідно з'ясувати її місце серед інших видів юридичної відповідальності та виявити правову природу цієї відповідальності.

Згідно зі ст. 92 Конституції України є чотири види юридичної відповідальності: адміністративна, кримінальна, цивільна та дисциплінарна [4].

Щодо кримінальної відповідальності за порушення прав у корпоративних відносинах однозначного підходу за законодавством зарубіжних країн не сформовано. Особливо це стосується кримінальної відповідальності юридичних осіб як учасників корпоративних відносин.

Відповідальність корпорацій не визначає кримінальне законодавство Японії, Швейцарії та ряду інших країн, де корпорація не визнається юридичною особою.

У Франції ордонанс 1670 р. вже передбачав відповідальність за злочини, які здійснювалися товариствами та корпораціями. Найбільш ядро кримінальна відповідальність юридичної особи виявляється за чинним Кримінальним кодексом Франції (1992), який визначає, що кримінальну відповідальність несуть всі юридичні особи, крім держави.

Діюче федеральне кримінальне законодавство і законодавство окремих штатів США також визнають інститут відповідальності корпорацій і визначають, що корпорації при певних обставинах можуть нести кримінальну відповідальність поряд з фізичними особами чи самостійно [5, 26–27].

Українське законодавство визначає суб'єктом кримінальної відповідальності лише фізичні особи. У сфері корпоративних відносин ст. 223 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за порушення порядку випуску (емісії) і обігу цінних паперів [6]. Суб'єктом цього злочину законом визначений громадянин чи посадовець суб'єкта господарювання. Співучасниками виступають і відповідні працівники юридичних осіб — особи, які торгують цінними паперами, а також особи, які ведуть реєстр власників цінних паперів у випадку, якщо вони внесли в реєстр дані без належної реєстрації.

Адміністративна відповідальність є видом юридичної відповідальності і їй властиві такі ознаки: виступає як вид державного примусу; наступає на підставі правових норм та за порушення правових норм; конкретизується юрисдикційними актами компетентних державних органів чи посадових осіб [7, 228].

Так, Кодексом України про адміністративні правопорушення у ст. 163 передбачена відповідальність за порушення вимог законодавства по емісії цінних паперів [8].

Матеріальна та дисциплінарна відповідальність застосовується виключно в межах трудових правовідносин, підставою виникнення яких є трудовий договір. Так, можливо притягнення до відповідальності посадовців юридичної особи, якщо вони знаходяться з нею в трудових відносинах.

У науковій юридичній літературі існують різні позиції з питання визначення цивільно-правової відповідальності. Так, деякі вітчизняні вчені вважають, що за допомогою цивільно-правової відповідальності, по-перше, забезпечується і гарантується захист цивільних прав і інтересів суб'єктів цивільного права, а по-друге, здійснюється карально-виховний вплив на правопорушників [9, 102].

Інші вчені-юристи висловлюють думку, що цивільно-правова відповідальність не може бути охарактеризована як засіб покарання боржника і не придатна

для виконання каральної функції, оскільки це б суперечило принципу юридичної рівності учасників цивільних відносин [10, 108].

О. І. Харитонова та Є. О. Харитонов визначають цивільно-правову відповідальність як правове відношення, що виникає внаслідок порушення цивільних прав, встановлених законом або договором, зміст якого має вияв у обов'язку винного порушника зазнати невігідних для нього наслідків порушення та праві потерпілої особи на поновлення порушеного права і компенсацію завданої шкоди, забезпечених можливістю застосування державного примусу [11, 269].

Так, наприклад, у випадках, якщо неправомірним рішенням органів юридичної особи були заподіяні збитки учаснику юридичної особи, то має місце притягнення до цивільної відповідальності.

Таким чином, кримінальна та адміністративна відповідальність мають чітко виражений публічно-правовий характер і в багатьох випадках притягнення до цих видів відповідальності є обов'язком уповноважених органів публічної влади і не залежить від інтересів окремих осіб. Притягнення до кримінальної та адміністративної відповідальності спрямоване на охорону суспільних інтересів.

Цивільна відповідальність має приватно — правовий характер. Цивільна відповідальність може застосовуватися як до юридичної особи, так і до фізичної.

Існує чіткий поділ цивільної відповідальності на договірну та не договірну. В свою чергу, в залежності від виду порушення договору, договірна відповідальність може бути за невиконання та за неналежне виконання зобов'язань; в залежності від розподілу відповідальності між боржниками в зобов'язаннях можлива часткова, солідарна та субсидіарна відповідальність.

Але застосування цивільно-правових санкцій не завжди можливе до з'ясування відносин, з яких виникають корпоративні права та обов'язки суб'єктів. Якщо відповідальність є відповідальністю суб'єктів за порушення корпоративних прав і обов'язків, які перебувають у корпоративних правовідносинах, то мова йде про особливий різновид відповідальності у сфері корпоративних відносин. Наприклад, виключення учасника з господарського товариства, визнання недійсними засновницьких документів, примусова ліквідація господарського товариства — всі ці санкції не є характерними для цивільної відповідальності. Але якщо порушуються умови цивільного договору між товариством та учасником, то виникає договірна відповідальність, властива для цивільної відповідальності.

На практиці однією протиправною дією одночасно порушуються норми, наприклад, адміністративного і цивільного права, що приводе до поєднання відповідних видів юридичної відповідальності, але це не свідчить про передачу функцій від одного виду відповідальності другому, а свідчить про те, що кожен із цих видів юридичної відповідальності, окрім загальних цілей, переслідує досягнення тільки своїх специфічних цілей. Таким чином можна констатувати, що у сфері юридичної відповідальності існують міжгалузеві функціональні зв'язки, що дуже важливо при вивченні питання щодо корпоративної відповідальності.

З погляду на проблему визначення відповідальності за порушення корпоративних прав і обов'язків О. Р. Кібенко вважає, що така відповідальність за своїм характером може бути цивільною, адміністративною та кримінальною [12, 184–185].

Т. В. Кашаніна визначає таке поняття, як юридична відповідальність корпорацій, у яку входять як адміністративна відповідальність, пов'язана з порушеннями корпоративних прав у сфері операцій з цінними паперами, цивільно-правова відповідальність, матеріальна відповідальність [13, 164–165].

В юридичній літературі вказується, що відповідальність учасників господарського товариства — будь-то безпосередньо перед кредиторами товариства, будь-то у вигляді компенсаційного обов'язку перед товариством — є важливим інструментом захисту майнових інтересів кредиторів, який дозволяє компенсувати ризики, що виникають у зв'язку з використанням правової форми господарського товариства в цивільному обороті [14, 15].

І. Спасибо-Фатеева та Д. Луспеник визначають, що відповідальність юридичної особи є одним із цікавих і складних питань як для теорії, так і для практики, і пропонують нагадати про важливі принципи для застосування відповідальності, які мають неперевершене значення для застосування відповідних норм та реалізації права на захист.

Принцип повного відшкодування шкоди існує поряд і пов'язаний із принципом поступового обмеження відповідальності засновників юридичної особи залежно від ускладнення її організаційно-правової форми. Принцип рівної відповідальності незалежно від суб'єкта права власності (юридичної особи публічного та приватного права) пов'язаний із проявом принципу збереження майна, необхідного для державних та суспільних потреб, внаслідок чого деякі державні юридичні особи (казенні підприємства, державні установи) не відповідають усім своїм майном за власними зобов'язаннями, а субсидіарну відповідальність за них несе держава. Принципи відповідальності є складними і такими, що взаємопов'язані та мають взаємоузгоджуватися [15, 29].

Інші науковці, аналізуючи питання з приводу визначення правової природи відповідальності за правопорушення у сфері корпоративних відносин доходять висновку, що ця відповідальність є корпоративною і є особливим видом цивільної відповідальності [3, 320]. Ця група дослідників підтримує можливість існування корпоративної відповідальності та робить спробу надати визначення корпоративної відповідальності.

В. М. Кравчук вважає, що корпоративна відповідальність є санкцією, що застосовується в межах корпоративних відносин юридичною особою до її учасників або учасниками до юридичної особи за порушення корпоративних обов'язків, яка має наслідком позбавлення правопорушника певного права або покладення на нього додаткового обов'язку [3, 317].

На думку О. Белікова, комплексний характер корпоративних правовідносин, де пов'язані як публічні, так і приватні інтереси, що вимагають правового захисту, обумовлений тим, що за здійснення правопорушень у сфері корпоративних правовідносин особа може бути притягнута до різних видів відпові-

дальності — починаючи від адміністративної і закінчуючи кримінальною. Він зазначає, що корпоративна відповідальність є санкцією, яка застосовується у межах корпоративних правовідносин юридичної особи за порушення корпоративних обов'язків і є різновидом цивільної відповідальності [16, 101].

Інші науковці вважають, що корпоративна відповідальність — це застосування до осіб, які вчинили правопорушення, засобів примусу, передбачених законодавством та нормативно-правовими актами юридичної особи, прийнятими відповідно до законодавства. Такими засобами можуть бути позбавлення правопорушника певного права або покладення на нього додаткового обов'язку [17, 619].

Ми підтримуємо прихильників позиції, що корпоративна відповідальність є різновидом цивільно-правової відповідальності з певною специфікою в силу складної правової природи корпоративних відносин. Корпоративна відповідальність має місце там, де є юридична особа корпоративного типу, у засновників та учасників якої є певні корпоративні права та обов'язки. Так, на сьогоднішній час Цивільний кодекс України є основним нормативно-правовим актом, в якому містяться норми, які регулюють питання щодо визначення, ознак, функцій юридичної особи. Також в загальних нормах ЦК України передбачені заходи цивільно-правової відповідальності органів, посадових осіб, засновників та учасників юридичної особи.

Але, якщо говорити про джерела законодавства, які визначають правила корпоративної відповідальності, крім загальних правових актів можна зазначити ще корпоративні правові акти і локальні акти юридичних осіб корпоративного типу. Така особливість виникає на підставі виключного характеру корпоративних правовідносин.

На думку О. Ю. Тичкової, витoki локального регулювання лежать у площині приватного права, завдяки чому центр ваги зміщується з їх державного регулювання на нижчий рівень, локальний, більш наближений до суб'єктів цих відносин [18, 9]. Слід погодитись з цією думкою.

На нашу думку, локальні нормативні акти виконують роль допоміжного механізму регулювання правовідносин та забезпечують встановлення прав та обов'язків, які входять до сфери діяльності і компетенції юридичних осіб, а також конкретизують законодавчі норми, які забезпечують подолання прогалин у праві.

Таким чином, досліджуючи питання корпоративної відповідальності, можна зазначити про особливість даного виду відповідальності, а саме: вона регулюється як законодавчо встановленими нормативними актами, так і локальними актами, а саме корпоративними нормами, де корпоративне (приватноправове) примушення використовується як засіб охорони корпоративних правовідносин.

Таким чином, аналіз різних точок зору щодо визначення поняття відповідальності за правопорушення у сфері корпоративних відносин дозволяє виділити як загальні, так і спеціальні риси такої відповідальності.

Безперечно, відповідальність у сфері корпоративних відносин є юридичною відповідальністю, але не можна її розглядати, як окремий вид юридичної відпо-

відальності. Відповідальність за правопорушення у сфері корпоративних відносин має риси цивільно-правової відповідальності: 1) корпоративна відповідальність має ознаки юридичної відповідальності — це санкція, яка покладається на правопорушника за вчинення ним протиправних дій, що веде до позбавлення його певних прав чи покладення додаткових обов'язків; 2) має приватно-правовий характер; 3) передбачає можливість притягання до неї юридичних осіб та фізичних осіб.

Також можна визначити особливості даного виду юридичної відповідальності за такими критеріями:

- 1) за сферою існування;
- 2) за суб'єктами відповідальності: є юридичні особи корпоративного типу та їх учасники;
- 3) за джерелами регулювання: регулюється як законодавчими актами, так і корпоративними (локальними) актами;
- 4) за об'ємом відповідальності (наприклад, повна відповідальність учасників повного товариства та повних учасників командитного товариства).

Термін «корпоративна відповідальність» вважаємо спірним. Більш прийнятним, на наш погляд, є вживання терміна «відповідальність у сфері порушення корпоративних прав та обов'язків» чи «відповідальність за правопорушення у сфері корпоративних відносин», що розуміється як застосування до правопорушника встановлених законом або установчими документами санкцій за порушення зобов'язань щодо своїх корпоративних прав і обов'язків, що тягне за собою негативні наслідки у вигляді позбавлення прав чи покладання на порушника додаткових обов'язків унаслідок порушення законних прав та інтересів інших осіб та несприятливих наслідків майнового характеру.

Здається, що питання стосовно визначення особливостей та правової природи відповідальності за правопорушення у сфері корпоративних відносин є дуже складним, не вивченим, але дуже цікавим, тому необхідно продовжити наукові дослідження у цієї сфері.

Література

1. Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях / И. Т. Тарасов ; [редкол.: В. С. Ем, Н. В. Козлова, С. М. Корнеев и др.]. — М. : Статут, 2000. — 666 с.
2. Молотников А. Е. Ответственность в акционерных обществах : [монография] / А. Е. Молотников. — М. : Волтерс Клувер, 2006. — 240 с.
3. Кравчук В. М. Корпоративне право: науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. — К. : Істина, 2005. — 720 с.
4. Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
5. Иванов А. А. О юридических лицах как субъектах юридической ответственности / А. А. Иванов, М. К. Керимов // Закон и право. — Вып. 10. — 2008. — С. 26–27.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
7. Адміністративне право України : підручник / [за заг. ред. С. В. Ківалова]. — О. : Юрид. л-ра, 2003. — 920 с.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1984. — Дод. до № 51. — Ст. 1122.

9. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності : [монографія] / І. С. Канзафарова. — О. : Астропринт, 2006. — 261 с.
10. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : [монографія] / В. Д. Примак. — К. : Юрінком Інтер, 2007. — 432 с.
11. Харитонов Є. О. Цивільні правовідносини : навч. посіб. / Є. Харитонов, О. Харитонova. — К. : Істина, 2008. — 304 с.
12. Кибенко Е. Р. Корпоративное право : учеб. пособие / Е. Р. Кибенко. — Х. : Эспада, 1999. — 474 с.
13. Кашанина Т. В. Корпоративное (внутрифирменное) право / Т. В. Кашанина. — М. : Норма, 2006. — 320 с.
14. Шуба Б. В. Відповідальність учасників господарського товариства як засіб захисту інтересів його кредиторів (порівняльно-правовий аналіз німецького і українського права) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Б. В. Шуба. — Х., 2005. — 20 с.
15. Спасибо-Фатеева І. Проблеми відповідальності в акціонерних товариства / І. Спасибо-Фатеева, Д. Лупеник // Юридичний радник. — 2006. — № 3. — С. 29.
16. Беліков О. Майнові суперечки в корпоративних правовідносинах // Юридичний журнал. — 2007. — № 2. — С. 98–101.
17. Суб'єкти цивільного права / [Я. М. Шевченко, І. М. Кучеренко, М. В. Венецька та ін.] ; за заг. ред. Я. М. Шевченко. — Х. : Харків юрид., 2009. — 632 с.
18. Тичкова О. Ю. Локальні корпоративні норми у цивільно-правовому регулюванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. Ю. Тичкова. — Х., 2009. — 20 с.

Анотація

Симонян Ю. Ю. Ознаки та особливості відповідальності за правопорушення у сфері корпоративних відносин. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду ознак, особливостей та правової природи відповідальності у сфері порушення корпоративних прав і обов'язків. Доведено, що така відповідальність є юридичною відповідальністю, має риси цивільно-правової відповідальності. Визначено, що відповідальність за правопорушення у сфері корпоративних відносин має особливості за такими критеріями: за сферою існування, за суб'єктами відповідальності, за джерелами правового регулювання та за обсягом відповідальності.

Ключові слова: відповідальність за правопорушення у сфері корпоративних відносин, цивільно-правова відповідальність, корпоративна відповідальність, корпоративні (локальні) акти.

Аннотация

Симонян Ю. Ю. Признаки и особенности ответственности за правонарушения в сфере корпоративных отношений. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению признаков, особенностей и правовой природы ответственности в сфере нарушения корпоративных прав и обязанностей. Проанализировано, что такая ответственность является юридической ответственностью, имеет черты гражданско-правовой ответственности. Определено, что ответственность за правонарушение в сфере корпоративных отношений имеет особенности по таким критериям: по сфере существования, по субъектам ответственности, по источникам правового регулирования и по объему ответственности.

Ключевые слова: ответственность за правонарушение в сфере корпоративных отношений, гражданско-правовая ответственность, корпоративная ответственность, корпоративные (локальные) акты.

Summary

Symonyan U. U. Signs and Features of Responsibility in the Sphere of Infringement of Corporative Relations. — Article.

The article is devoted consideration of signs, features and legal nature of responsibility in the sphere of infringement corporative rights and duties. It is well-proven that such responsibility is legal responsibility, has lines of civil liability. Responsibility in the sphere of infringement of corporative relations has features after the sphere of existence, after the subjects of responsibility, on the sources of the legal adjusting and on the volume responsibility.

Keywords: responsibility in the sphere of infringement of corporative relations, civil liability, corporative responsibility, corporative (local) acts.